

Teološka kvalifikacija i kritika suvremenog hrvatskog mentaliteta

Jure Perišić*
jperisic@net.hr

UDK: 316.62(=163.42):2
159.922.4(=163.42):2
261

Prethodno priopćenje / Preliminary communication
Primljeno: 9. studenog 2014.
Prihvaćeno: 22. veljače 2015.

Tema ovoga rada je teološko vrednovanje suvremenog hrvatskog mentaliteta u svjetlu nekih najuočljivijih manifestacija u hrvatskom društvu. Ponajprije, istražuje se definicija mentaliteta i njegove značajke u suvremenom (postmodernom) svijetu, a one se iskazuju kao suženi svjetonazor i ostatak propalih ideologija, čiji je krajnji produkt ravnodušnost i besmisao, a ostvaruje se kao politički, potrošački i tehnicistički mentalitet. Potom se iznose neke osobitosti hrvatskoga mentaliteta, posebno ortački ili tajkunski kapitalizam, odnosno postupanje prema rodbinskim, mjesnim i političkim vezama, s jakim odjecima i u mentalitetu naše domovinske Crkve. Naglašava se činjenica da se te karakteristike prototipski mogu pronaći već i u povijesnim fenomenima hajduka i jataka. Upravo način realizacije njihova odnosa tvorit će i temeljnu paradigmatičnu većinu aktualnih odnosa u hrvatskom društvu. Na kraju je pokušaj kritike iznesenih pojava u hrvatskom društvu, pri čemu se iznose i neke smjernice koje mogu pomoći u preobrazbi takve stvarnosti. Tu se na temelju koncilskog shvaćanja Crkve i teologijā proizašlih iz takve novosti – u prvom redu onih političkih – naznačuju nužnost napuštanja stava prilagodbe takvom mentalitetu, te beskompromisno pristajanje uz Evanđelje, koje u ovom slučaju ponajprije inzistira na ozbiljenju proročkog poslanja kršćanina u svijetu, kao i njegovu služenju čovjeku. Slijedi zaključak da kršćanstvo mora biti kvasac u tijestu svijeta, korektiv i u mijenjanju današnjih mentaliteta (metanoja), dakle obraćenje kršćana.

Ključne riječi: *mentalitet, materijalizam, diskontinuirani (ortački, tajkunski) kapitalizam, sakramentalno-otajstvena bit Crkve, moć i vlast u društvu i Crkvi.*

* Jure Perišić, licencirani teolog i doktorand s odslušanim svim semestrima – specijalizacija *Kršćanstvo i suvremena kultura* na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Splitu, Zrinsko-frankopanska 19, 21000 Split.

Uvod

Ako bismo *mentalitet* htjeli shvatiti u širem poimanju, onda bismo možda mogli ustvrditi da je promišljanje i kritika ove stvarnosti započela još u daleka antička vremena, s antropološko-etičkim usmjerenjem Sokratove filozofije, u kojoj je on sam ponajprije išao za tim da razotkrije netočnost ustaljenih obrazaca čovjekove dokse (mnijenja), različite od pravog znanja sadržanog u samom pojmu. Mnijenje je za Sokrata – opće je poznato – ono ustaljeno i neučeno što zamračuje pravu čovjekovu spoznaju i samim time mu onemogućuje pravilno etičko traženje puta vrlina, a na što je – paradoksalno – čovjek u svojoj zatvorenosti i neznanju u konačnici ponosan.¹ Mentalitet sagledan u ovakvom širem i filozofskom aspektu nije bio samo predmet Sokratova mišljenja. I Kierkegaard i Nietzsche, ali i Heidegger, pokušavali su progovoriti o nekim prizemnim karakteristikama čovjekove »malograđanštine«, što se ponajprije bilo konkretiziralo u onom heideggerovskom bezličnom »se« ili pak u Nietzscheovu »moralu stada« utemeljenom na kršćanstvu kao platonizmu za široke mase.

Bez obzira na vrijednosti tih interpretacija, ovaj rad ipak za svoje polazište ne uzima analizu tih filozofa i njihovih tekstova, da bi na taj način progovorio o problemu mentaliteta. On, možda na prvi pogled iznenađujuće, kreće od semiotičke teze da je čovjek bitno simboličko biće. Naime, čitava njegova svijest, a i tijelo – koje je, uzgred rečeno, njegov prvi tvarni simbol² – simbolički su konstituirani, a u tom se kontekstu on može definirati kao otjelovljeni živi odnos koji svoj smisao posreduje putem konkretizacije.³

A budući da je simbol, kako vidjesmo, ona stvarnost koja utjelovljuje, materijalizira, uprisutnjuje, ponazočuje i čini vidljivim ono što se na prvi pogled čini upravo suprotnim, dakle nevidljivim, nedohvatljivim i neshvatljivim, upravo ćemo putem te stvarnosti pokušati dohvatiti i samu bit fenomena mentaliteta. Naime, pokušat ćemo, imajući uvijek na umu simboličko shvaćanje stvarnosti, na svjetlo dana iznijeti neka važna i svakodnevna događanja iz hrvatskoga društva – bilo politička, ekonomska ili opće društvena – koje ćemo promatrati kao simbole koji materijaliziraju onu nevidljivu unutrašnjost iz koje su proistekli. Na temelju, dakle, tih partikularnih zbivanja, simbolički protumačenih, pokušat ćemo složiti cjelovitu sliku suvremenoga hrvatskog mentaliteta. Zato je svrha ovoga rada zapravo istražiti značenje onoga što iz svoje nutrine izražava kolektivno biće hrvatskoga naroda.

¹ Usp. Vučina ZORIĆ, Sokratova dijaloška metoda, *Život i škola*, 56 (2008) 20, 27-40, 29.

² Usp. Ante MATELJAN, *Otajstvo susreta*, Split, Crkva u svijetu, 2010, 19.

³ Usp. Ivica ŽIŽIĆ, *Plemenita jednostavnost*, Zagreb, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, 2011, 181.

1. Značajke i definicija mentaliteta⁴

Fenomenološki gledano, mentalitet je ono *kolektivno nesvjesno* koje je zakopano u dubini narodnog bića. Upravo to kolektivno nesvjesno u narodu proizvodi nepokrenutost mišljenja ili, drugim riječima rečeno, duhovnu zakržljalogost konkretiziranu u suženosti svjetonazora. Samim time, ono – razumljivo je – mora inzistirati i na ustrajnosti tradicije, očitovane najprije kroz neposredno iskustvo naroda. Mentalitet je, nadalje, ono što se ponekad doima kao predrasuda prema nekom narodu, ali što bez ikakve sumnje kulturološki živi i postoji u njemu. On u sebi krije nekakve zajedničke karakteristike, koje možemo osloviti vrlinama i manama, a što je već na prvi pogled uočljivo kod nekog naroda. Tako će, primjerice, Hans Küng naći neke zajedničke elemente Švicarcu i Nijemcu, naznačujući da su i jedan i drugi: i radišni i savjesni i uredni i čestiti, razboriti, uporni i pouzdani, ali u isto vrijeme da posjeduju i poroke, moralno neprihvatljive oblike ponašanja, loše navike. A ovo su im mane, nedostaci u obliku izvjesne skučenosti, sporosti, uskogrudnosti i tvrdoglavosti.⁵

Jukić u svome istraživanju mentaliteta tvrdi da je on uvijek iskustvo »dugog vremena«, odnosno tradicije, zajedničkog pamćenja, naslijeđa i nepokrenutosti, u kojem prevladavaju neka *kolektivna stajališta* i inercija. No, ovaj autor ga, zanimljivo, povezuje i s ideologijama, odnosno njihovom sudbinom raspada, proglašavajući ga neposrednim ostatkom poraženosti i razočaranja koje je proizvela.⁶ To se pak konkretizira kroz spomenutu suženost svjetonazora, koji u sebi čak i sadrži neke teorijske sastojke, ali svakako u veoma skromnim razmjerima. Sve to logično vodi tome da se mentalitet ostvaruje kroz obično životarenje i rutinu. Pa ako se zlo ideologije – slijedimo dalje Jukićevu misao – nalazilo u mogućnosti njezinog totalitarizma, zlo mentaliteta se nalazi u njegovom *bemislju*. Sve postaje prizemno i bez ukusa, osrednje i ravnodušno, dosadno, kroz praznu dokolicu i ojađeni rad.

Suvremeni mentalitet, prema Jukićevoj analizi, ne postoji u jednini. Postoji, dakle, pluralitet mentaliteta. Tako on najprije navodi *politički mentalitet*, izrastao iz neuspjelosti marksističke ideologije koja doživljavajući ogoljenje od svojih metafizičkih oplata, postaje prizemna politička pragma; zatim *potrošački mentalitet* izrastao iz liberalističke ideologije utemeljene na metafizički čovjekove apsolutne slobode, što se u konačnici svelo na banalnost ekonomske slobode ostvarene kroz osobno bogaćenje i *trošenje*, ujedno stavljajući čovjekovu egzistenciju u *konzumerističko* stanje porobljenosti stvarima; te *tehni-*

⁴ U pokušaju traženja temeljnih značajki i definicije pojma mentalitet slijedit ćemo analizu Željka Mardešića (alias Jakova Jukića); v. Jakov JUKIĆ, *Budućnost religije*, Split, Matica hrvatska, 1991, 87-96.

⁵ Usp. Hans KÜNG, *Izborena sloboda. Sjećanja*, Rijeka – Sarajevo, Ex libris – Synopsis, 2008, 282.

⁶ Usp. Jukić, *Budućnost religije...*, 88.

cistički mentalitet kao treći oblik nastao iz pozitivističke ideologije.⁷ Ipak, u suvremenom svijetu ova sva tri mentaliteta očito ne postoje u svom čistom obliku. Tu svakako dolazi do miješanja svih triju oblika, pa logično slijedi da se može pripadati samo jednoj ideologiji, dok se u isto vrijeme može živjeti više mentaliteta.⁸

Moramo ipak ustvrditi da je ekonomski oblik potrošačkog mentaliteta nekako u svakidašnjici preuzeo primat nad svim drugim oblicima mentaliteta. To, naravno, ne znači da i ostala dva navedena mentaliteta neće biti dobro prisutna, ali čini se kako se u svakodnevnom životu sve gleda kroz prizmu korisnosti, lake zarade i što veće akumulacije kapitala koji će potrošaču omogućiti što lagodniji život ostvaren ponajprije u opuštanju i zabavi slobodnog vremena. Ne razmišlja se u tom kontekstu niti malo dublje, a pogotovo se ne ide za tim da ekonomija koliko god bila bogata, uvijek sa svojom koristi proizvodi i frustracije onih koji njome gube.⁹

Još je Max Weber ustanovio povezanost protestantske etike i kapitalizma. Suvremeni svijet je, međutim, učinio sve da od te etike ostanu samo oni elementi koji će koristi ostvarenju egoizma. Razdvajanjem, dakle, etike od kapitalizma preostao nam je još jedino nehumani i prizemni hedonizam.¹⁰ Suvremeno društvo tako postaje materijalističko, komodificirano, hedonističko i narcisoidno. Postaje, naime, kultura utemeljena na onom Marxovu aksiomu »imati«, a ne »biti«, odnosno na ljudskoj gluposti u kojoj vrijedi načelo da predmet, da bi uopće postojao, mora biti *naš*, tvoreći time bazu za pokretanje otuđenosti svijeta najmoćnijim čovjekovim nagonom – *nagonom posjedovanja* kojim kapitalist s radnikom postupa kao s robom među drugom robom i stvari među drugim stvarima.¹¹ A takav materijalistički stav, uz postojanje još ponekih elemenata, tvori nešto što će sociologija okarakterizirati kao *masovnu kulturu*. Odnosno, onu stvarnost o kojoj se može govoriti kao o gotovo kompulzivnom nagonu za isticanjem, uz neizostavno oponašanje onih nadređenih, iskazujući tako razlikovanje od onih nižih na društvenoj ljestvici.¹² Ona, nadalje, kao plod *industrijalizacije duha*, sustavno uništava maštu i socijalizira imaginaciju, izruguje se – prizemnim tehničkim realizmom – vrijednosti starih plemenitih priča, produkcijom kulturnih stereotipa imitira vulgarne zahtjeve ukusa, dok svojim mitskim karakterom stvara kult senzacije, spektakla, ljepote, mladosti i uspjeha.¹³ U isto vrijeme, ta se suvremena kultura uprisutnjuje kao univerzalna,

⁷ Usp. *isto*, 88-89.

⁸ Usp. *isto*, 91.

⁹ Usp. Snježana ČOLIĆ, Sociokulturalni aspekti potrošnje, potrošačke kulture i društva, *Društvena istraživanja*, 17 (2008) 6, 953-973, 961-962.

¹⁰ Usp. *isto*, 957.

¹¹ Usp. Tomo VEREŠ, *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1973, 61-62.

¹² Usp. Čolić, *nav. dj.*, 962.

¹³ Usp. Jakov JUKIĆ, *Religija u modernom industrijskom društvu*, Split, Crkva u svijetu, 1973, 179-180.

jer se manifestira kao ona u kojoj svatko može i mora biti potrošač, čime ovaj tip slobode postaje prisilan.¹⁴ A ona je sama u sebi, reći će Čolić, kontradikcija i oksimoron, jer se kultura kao takva ne može konzumirati.

Sasvim je jasno i neosporno da je takva kultura utemeljena i određena sustavom kapitalizma. A kako masovna kultura, vidjeli smo, ima mitsko-religijske sadržaje, ima ih isto tako i sam kapitalizam. Kada, primjerice, Tanjić slijedeći W. Benjamina govori o kapitalizmu, on se ponajprije zadržava na činjenici kako se kapitalizam u sebi može razumjeti upravo kao *čista kulturna religija* ispražnjena od bilo kakvih dogmi i teologije, čiji kult traje neprekidno. On se, naime, svakodnevno slavi,¹⁵ i to čim završi radni dan. Nastao na kultu zaduživanja u kojem, za razliku od objavljenih religija, nema opraštanja,¹⁶ u njemu nema nikakve milosti, već jedino sve veće i veće zaduživanje, utemeljeno na lihvarskoj racionalizaciji.

Ipak, prava osnova kapitalizma, koji stoji u temelju suvremenog mentaliteta, jest vlasništvo i izraz tog vlasništva – novac, kao nešto što samo u sebi nema vrijednost, dok je u isto vrijeme po svojoj kvaliteti neograničen.¹⁷ Vlasništvo pak nije isključivo normativno-juridička kategorija i nije samo ono »privatno vlasništvo« koje je individualno. Biti vlasnik je stvaran materijalni odnos među ljudima.¹⁸ Riječ je, naime, o društvenom odnosu u kojem neki subjekti pojedine stvari i moći čine isključivo vlastitima, isključujući ostale subjekte od raspolaganja tim stvarima i moćima. Time ovi potonji postaju ovisni o onima koji su prisvojili stanovite stvari i moći, odnosno bivaju lišeni tih stvari i moći i postaju nemoćni, a ujedno i »slobodni« za izrabljivanje od onih prvih subjekata i izloženi njihovoj dominaciji.

Vratimo se sada na tezu od maločas i pokušajmo dati sažetak o tomu tko bi to bio onaj koji je ostvario otuđujući oblik čovječstva sadržan u onome »imati«, a ne »biti«. Dakle, onaj koji »ima«, jest onaj koji posjeduje mnogo papira čija je vrijednost iluzorna, ali koje, zbog njegove dogovorene vrijednosti i neograničene kvalitete, u svakom trenutku mogu zamijeniti za stvarnu vrijednost

¹⁴ Usp. Čolić, *nav. dj.*, 959. Jukić će to isto reći na sličan način: "Materijalizirana i komercijalizirana, ova je kultura suprotna svakoj autentičnoj kulturi jer nije dovoljno kreativna i slobodna, ona je nametnuta, zarobljivačka i kolonizatorska" (Jukić, *Religija u modernom...*, 180).

¹⁵ Usp. Željko TANJIĆ, Kršćanstvo u doba kapitalizma kao religije, u: Nediljko Ante Ančić – Nikola Bižaca (ur.), *Mjesto i uloga teologije u Crkvi i društvu*, Split, Crkva u svijetu, 2004, 47.

¹⁶ Usp. *isto*, 48.

¹⁷ Usp. Savka DABČEVIĆ-KUČAR i dr., *Politička ekonomija*, Zagreb, Školska knjiga, 1965, 88 i 90. Apstraktnost novca može se vidjeti i iz jedne druge činjenice: brzina optjecaja novca može zamijeniti njegovu količinu. Primjerice, za istih stotinu dolara u toku jednoga dana dogodilo se deset kupovina. Novac je dakle kolao između deseterice ljudi, koji su ga deset puta trošili na određenu robu koja je koštala stotinu dolara. To znači da se s istih stotinu dolara kupilo robe u vrijednosti od tisuću dolara. Brzina optjecaja novca promijenila je dakle njegovu vrijednost iz jedne stotice u tisućicu. Vidimo da je ovdje zaista riječ o jednom apstraktnom i gotovo nevjerojatnom događanju, koje svakako utječe na sudbine ljudi (usp. *isto*, 86).

¹⁸ Fenomenologiju *vlasništva* ovaj rad prati analizom Nikole Viskovića (v. Nikola VISKOVIĆ, *Politički ogledi*, Split, Književni krug, 1990, 106-111).

bilo kojeg dobra ili robe. Štoviše, taj u sebi bezvrijedan komad papira svome posjedniku daje moć i omogućuje mu ostvarenje njegovih egoističnih namjera nauštrb onih nad kojima se ta moć provodi.

2. Suvremeni mentalitet u Hrvatskoj

Ako smo dali prednost mentalitetu u kojem prednost u svakodnevnicima ima ekonomski moment – konkretno neuspjehu liberalističke ideologije kroz nastanak banalnog kapitalističkog sistema ostvarenog u zadovoljenju vlastitih konzumerističkih želja – onda ćemo i u istraživanju hrvatskog mentaliteta krenuti istim smjerom. Kriza koja već duže vrijeme potresa Hrvatsku začudo nije bitno ekonomske naravi. Ona je najprije duhovna, antropološka i moralna kriza. U najmanju ruku, kriza vrlina koja svoju konkretizaciju tek postiže u ekonomiji i politici. To se može implicite iščitati i iz izreka samih ekonomista,¹⁹ tako da se ne može tvrditi kako su to samo prazna naklapanja indokriniranih teologa. A kako svaki prostor i narod imaju svoje specifičnosti, tako će i taj potrošački mentalitet – a s njim i povezani kapitalizam – u hrvatskim okvirima imati svoje bitne vlastitosti.

Posebnost hrvatskog konteksta je svakako raspad komunističke Jugoslavije kao zajednice više država i naroda, agresorski rat na Hrvatsku kojeg je proizvela velikosrpska politika, te tranzicija koja je imala za zadaću ostvariti prijelaz s planskog oblika proizvodnje na onaj tržišni. Upravo u tom okviru dolazi do realno-simboličkog uprisutnjenja onoga što se nalazi duboko potisnuto i skriveno u nesvjesnom dijelu narodnog bića, a što je izašlo van pojavom nečeg što pojedini autori nazivaju *ortačkim kapitalizmom*.²⁰ Unutar takvog oblika kapitalizma, koji, prema Franičeviću mišljenju, endemski postoji samo kod nas i neposredno oko nas, na snazi su uske veze i sprege između političara i poduzetnika koje nisu utemeljene na tržišnim odnosima, nego naprotiv na jakim i obvezujućim *rodbinskim, mjesnim, socijalnim ili političkim vezama*, u kojima se osigurava prednost dotičnim akterima, a ujedno njihove troškove prebacuje na društvo, čime se iz njega otuđuje socijalno blagostanje.²¹

¹⁹ Usp. Đuro MEDIĆ, Prilog reafirmaciji političke ekonomije. Razmišljanja uz knjigu Daga Strpića: Karl Marx i politička ekonomija Moderne, *Politička misao*, 47 (2010) 4, 163-182, 71-174.

²⁰ Usp. Vojmir FRANIČEVIĆ, Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj, *Politička misao*, 39 (2002) 1, 3-34, 8; Također usp. Medić, *nav. dj.*, 172-173.

²¹ Usp. Franičević, *nav. dj.*, 8. Po ovom se principu događaju i kadrovanja u politici nakon izbora, pa se čak ide dotle da se za partijske istomišljenike i rodbinski bliske ljude izmišljaju nova kadrovska mjesta, što će nužno voditi deprofesionalizaciji hrvatskog društva (usp. Renato MATIĆ, Anita GROZNICA, Hrvatsko društvo i začarani krug kriminala, *Revija za sociologiju*, 39 (2008) 3, 145-160, 152).

Tako nastaje specifičan oblik hrvatskog kapitalizma koji se može jednostavnije nazvati *tajkunskim*,²² a u kojemu tajkuni u posao i na tržište ulaze s veoma skromnim kapitalom ili čak bez njega,²³ da bi u veoma kratkom roku – gotovo preko noći – postali vlasnici mnoštva poduzeća, nekretnina ili, jednom riječju, kapitala. Pravi se problem ipak javio u trenutku kad je ta tajkunska aktivnost, ostvarena kroz privatizaciju društvenog dobra, ponajprije poduzeća, ta ista poduzeća pretvorila u »prazne ljuštore« iz kojih je »isisana supstancija«. ²⁴ Konkretno, kad je, primjerice, takvoj osobi omogućeno da ga kreditira banka, koja je također bila djelom prijašnjeg društvenog vlasništva, kako bi on mogao otkupiti opet neki drugi dio društvenog vlasništva – na primjer, poduzeće. Nakon toga se opet iz tog drugog društvenog vlasništva otplaćivao kredit. Kada to dotično poduzeće pak više ne bi moglo podnositi taj pritisak, jer ne bi imalo dovoljno novca za pokrivanje troškova, onda se opet iz državnog proračuna – što znači na račun svih građana – sanirao dug prema banci.²⁵

Riječ je, dakle, o nesretnom spoju pobjede kapitalizma i opstanka samoupravne institucionalne kulture, koji je, reći će Poljanec-Borić, iznjedrio ne »divljik« kapitalizam, kako se to često misli, nego fenomen *diskontinuiranog* kapitalizma. Taj pak oblik kapitalizma ne označava to da je to sustav u kojem kapitalist proizvodi, a u isto vrijeme ne isplaćuje odgovarajuće proletera. On, naime, označava sustav u kojem tajkuni kratkog daha, tajkuni na brzinu ne mogu postojati bez političkih struktura, koji tvore njihovo prirodno utočište.²⁶ Bitno je samo biti na liniji *partije* i što bliže njezinom vodstvu. Pa će se tako veoma jednostavno i ratni profiteri pretvoriti u uspješne poduzetnike, dok će članovi društva koji su desetljećima stvarali društvena dobra – njihovom »spособnošću« i »u ime razvoja« – preko noći ostati bez svog udjela u tim dobrima i bez radnih mjesta.²⁷ Sve se to, naravno, događa pod zajedničkim prihvaćanjem nacionalističkog fundamentalizma,²⁸ u kojem se takve osobe zaklinju u svoje hrvatstvo, odanost domovini i narodu, ne shvaćajući da tu istu domovinu i svoj narod na najsebičniji način iskorištavaju i – recimo to bez uljepšavanja – pljačkaju.

Ne možemo ipak tvrditi da je za sve zlo koje se događa hrvatskom narodu isključivo kriv samoupravni komunizam i ostaci njegove ideologije. To bi u svakom slučaju bilo ideološko, nepošteno i parcijalno gledanje na stvarnost. Iako oni zaista daju snažan pečat sadašnjem stanju, čini se da razloge i uzroke našeg mentaliteta moramo potražiti još dublje u povijesti narodnog bića.

²² Usp. Franičević, *nav. dj.*, 11.

²³ Usp. *isto*, 21.

²⁴ Usp. Saša POLJANEC-BORIĆ, Od paradoksalne modernizacije do samoupravne postmodernizacije, *Društvena istraživanja*, 16 (2007) 3, 359-378, 362.

²⁵ Usp. Bono Zvonimir ŠAGI, *Da sol ne obljutavi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1999, 275.

²⁶ Usp. Poljanec-Borić, *nav. dj.*, 366.

²⁷ Usp. Matić, Groznica, *nav. dj.*, 148.

²⁸ Usp. Franičević, *nav. dj.*, 9.

Naime, maloprije smo spomenuli Franičevićevu tezu da je u hrvatskom obliku kapitalizma riječ o endemskoj pojavi. Sociološki gledano, možda to u potpunosti i nije tako. Ako pak malo dublje zavirimo u prošlost, susrest ćemo se s fenomenom *hajdučije*,²⁹ kojem su, kako uočava Perišić, Hrvati bili veoma skloni.³⁰ Taj pak fenomen u kolektivnoj svijesti naroda zadobio je gotovo mitološke konotacije. Pjevaju se pjesme u njihovu čast, pričaju junačke priče i ovija ih se velom tajanstvenosti, jer se hajduke nekritički držalo za osloboditelje od okupatorske potlačenosti – u ovom slučaju turske – gdje je bila neupitna pravda kojoj su oni tobože nesebično služili. No ovdje, nasuprot takvu narodnom gledištu, nije isključivo riječ o antiturskoj pojavi, jer su hajduci – iz povijesnih izvora doznajemo – porobljavali i kršćane čak ih prodavali u roblje.³¹ Ipak, uza sve to – a ovisi opet kojoj su konfesiji pripadali, katoličkoj ili pravoslavnoj – imali su veliku podršku svoga klera, tako da je njihova sprega s institucionalnom Crkvom bila gotovo neupitna. To dokazuje da su oni pravoslavne vjere svoja utočišta nalazili po manastirima, a da su istodobno pripadnici katoličke vjere uživali podršku fratara u krajevima u kojima su djelovali.³² Nas pak u ovom radu zanimaju hajduci zbog ostatka mentaliteta tog razdoblja, a koji nije zaobišao ni same službenike Crkve. Naime, koliko god da su hajduci u svojim pothvatima bili neovisni, bili su za njih odgovorni i oni koji su im pomagali, skrivali ih i štitili, prenosili im informacije, jednom riječju, oni koji su u hajdučiji nekoga drugoga vidjeli i pogodnost za vlastito bogaćenje. Riječ je konkretno o hajdučkim *jatacima*. Tako možemo ustvrditi da je od hajdučije nerijetko imao više koristi jatak nego sam hajduk.³³ A da se prema istoj jatačkoj paradigmi u Hrvatskoj i danas odvija većina javnih djelatnosti, ni ne treba odveć čuditi.

Zanimljivo, nešto vrlo slično nalazimo i u Italiji. Riječ je, naravno, o mafiji i mafijaškom načinu rješavanja problema. Karakterne poveznice su veoma uočljive, iako je terminologija drukčija. Sličan profil ljudi i slične okolnosti nastanka su neupitne. Pojavljuju se na jugu Italije kao pobuna protiv tiranije stranih

²⁹ Hajduk je osoba koja se odlučila odmetnuti od regularne vlasti, konkretno u ono vrijeme od turske. Riječ je, dakle, o odmetniku od osmanskog zakona na području jugoistočne Europe, i to bez obzira na pobude i ciljeve njihova odmetanja te način djelovanja. U mirnijim razdobljima najčešće su djelovali samostalno, bez jasnih ideoloških ciljeva, kao obični razbojnici, a u kršćanskom ih se svijetu doživljava kao borce protiv osmanske vlasti i islamskog krivovjerja. U podnožju takvih odmetanja nerijetko je bila i želja za novcem, odnosno bogatstvom, pa čak i čežnja za običnom pustolovinom. Uz sve to potrebno je kazati i da su činili nasilja i prema onima koji to ničim nisu zaslužili (usp. Ivan MIMICA, Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića, *Godišnjak TITIUS – godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, 4 (2011) 4, 111-128, 111-112).

³⁰ Usp. Šime PERIČIĆ, Hajdučija u Mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41 (1999) 203-212, 209.

³¹ Usp. *isto*, 204.

³² Usp. *isto*, 205-205.

³³ Usp. Mimica, *nav. dj.*, 120.

vlasti, a riječ je o dugotrajnoj i stabilnoj organizaciji nalik na vojsku.³⁴ I mafija, kao i hajduci, često koristi suradnike, a to su osobe koje nisu formalno članovi organizacije, već samo povremeno rade za nju. I to, naime, u trenutku kada mafiji to uredba. Uz nju se veže odanost organizaciji, što posljedično proizvodi i poznati zakon šutnje, a svojoj pojavi daju ideološko opravdanje. Njihov cilj pak svodi se na povećanje dvaju fenomena: *novca* i *moći*.³⁵ Već iz toga daje se nazrijeti duboka sličnost u pojavama hajdučije i mafije: odanost i šutnja, koje bitno označuju mafijaški stil života, vidljive su i u hrvatskoj svakodnevnici kada se svoja istomišljenika i suradnika – arhaično rečeno *jataka* – štiti po svaku cijenu i do krajnjih granica, a ideološkog protivnika napada čim se za to pruži prilika. Ista je stvar i s ideološkim opravdanjem vlastita nastanka. Ako se samo prisjetimo razdoblja prve dekade samostalne Hrvatske i privatizacijskih malverzacija koje su se u tom razdoblju događale, onda se nužno moramo prisjetiti i ne baš uspješnih – a isto tako ni pravednih – pokušaja opravdanja takva ponašanja. Oni su se pak uvijek svodili na to da se ne treba pretjerano obazirati na poneke nepravilnosti, jer je primarni cilj stvaranje države, pa u tom kontekstu pred nekim stvarima treba i zažmiriti. Oni koji su, nasuprot tome, odlučno osuđivali takva djelovanja, bili su proglašavani *crvenima* i *jugonostalgičarima*.³⁶

Nadalje, između mafije i politike ustalio se odnos utemeljen na sistemu međusobnih usluga, što tvori osnovu mafijaške moći,³⁷ a kao konačan proizvod nastaje stanje u kojem, primjerice, svi važni poslovi na javnim natječajima dospiju u ruke mafijaša ili poduzeća koja su s njima povezana.³⁸ Zar se i u Hrvatskoj ne namještaju natječaji? Zar to nije mafijaški način ponašanja i mafijaški oblik mentaliteta? Jedina je razlika u tome što je u Hrvatskoj, umjesto formalne mafijaške terminologije, na snazi razvijeno *rodijaštvo* i stvarno *jataštvo*. Ali princip ponašanja je gotovo identičan.

Možemo nakon svega ustvrditi da u našoj zemlji vlada jedna izričita »opredijeljenost za kriminal kao prihvatljiv i jednostavan put kojim se relativno bezopasno, bez neprihvatljivih ili čak ikakvih sankcija, ostvaruju životni ciljevi«. ³⁹ Nije li to pitanje mentaliteta i ne očituje li se ovdje mentalitet najjasnije na djelu? Bez sumnje. Čak se i tragikomična borba protiv tog istog kriminala uporno pokušava voditi onom istom logikom koja je i omogućila njegov razvoj, što se najbolje vidi kroz kalkulaciju troškova i koristi, usklađenost s parcijalnim i individualnim, nasuprot zajedničkim i općim interesima, kao i kroz instrumen-

³⁴ Usp. Mirjana JURČEVIĆ, Mafija kao primjer paralelne vlasti. Primjer Italije, *Polemos*, 13 (2010) 2, 101-115, 101-102.

³⁵ Usp. *isto*, 103.

³⁶ Usp. Šagi, *Da sol ne obljutavi...*, 247 i 251.

³⁷ Usp. Jurčević, *nav. dj.*, 104.

³⁸ Usp. *isto*, 109.

³⁹ Matić, Groznica, *nav. dj.*, 145. Štoviše, društvena svijest u Hrvatskoj je takva da oni koji poštuju zakon često doživljavaju niz frustracija, a u isto vrijeme sustav kao takav ne može jamčiti ni to da će marljivost i poštenje biti nagrađeni (usp. *isto*, 148-149).

talizaciju političke moći u procjeni društveno prihvatljivog i neprihvatljivog.⁴⁰ Jednom riječju,

»u hrvatskom društvu nisu stvoreni uvjeti koji bi potaknuli prevladavanje društvenih odnosa utemeljenih na tradicionalnim predmodernim obrascima s obilježjima razmjenskog i dogovornog gospodarstva, prihvaćanja i uvažavanja članova na osnovi pripadnosti, a ne na osnovi neotuđivih ljudskih i postignutih građanskih prava, kao i uvažavanje različitosti koja donosi pravednost u odnosu na nemogućnost razvoja unutar konteksta unificirane jednakosti.«⁴¹

A upravo nedostatak spomenutih uvjeta govori nam da u hrvatskom društvu ne postoji težnja da se uopće dođe do *općeg dobra*, budući da je to temeljno načelo društvenog života u Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* definirano kao

»skup onih *uvjeta društvenog života* (podcrtao J. P.) koji grupama i pojedincima omogućuju da potpunije i lakše dođu do vlastitog savršenstva.«⁴²

A govorom o nepostojanju mogućnosti da se – u ovako prisutnom i proširenom mentalitetu – ostvari *opće dobro* u Hrvatskoj, u konačnici smo potvrdili i temeljnu tezu ovoga rada.

3. Crkva u suvremenom mentalitetu

Još je prije dva tisućljeća ona uosobljena norma kršćanskoga života zahtijevala od svakog pojedinca da najprije izvadi brvno iz svoga oka kako bi mogao očistiti trun iz oka svoga brata (usp. Lk 6, 41-42). Slijedeći takav primjer, moramo se zadržati i na sebi, odnosno na samoj Crkvi, te uvidjeti kako se ona sama snalazi unutar suvremenog mentaliteta, da bismo u svojoj teološkoj kritici mogli biti što više autentični – a i uviđavni – i da se, zahvaljujući upravo toj kritici, omogući proboj nove nade u svijet koja će na vidjelo iznijeti svu ljepotu Božjeg spasenjskog djela.

Vraćajući se s tim mislima na pitanje mentaliteta, moramo se u isto vrijeme osvrnuti i na Jukićevu analizu kojom taj isti mentalitet sagledava u odnosu na Crkvu. Naime, on govori da postoje i u Crkvi ista ona tri pogubna mentaliteta koja postoje i u svijetu.⁴³ Tako će u isti čas biti veoma vidljivi i politički i potrošački, kao i tehnicistički model moderniteta, u sprezi s nekim državnim institucijama i strankama, u popuštanju pred bogaćenjem i časti, te shvaćanju pastorala kao stvarnosti čiji uspjeh ovisi isključivo o ljudskim sposobnostima.

⁴⁰ Usp. Matić, Groznica, *nav. dj.*, 146.

⁴¹ *Isto*, 156.

⁴² DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (7.XII.1965), u: *Dokumenti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 7. popr. i dop. izd. 2008, br. 26.

⁴³ Usp. Jukić, *Budućnost religije...*, 96.

Crkva, u tom kontekstu recimo, nikako nije politički nedužna. Ni na razini cijele institucije, a ni na razini nacionalnih crkava.⁴⁴ Ona se uvijek kroz povijest, počevši od konstantinovskog obrata pa sve do Drugog vatikanskog sabora – a to isto nerijetko čini i danas – priklanjala stanovitim političkim tendencijama, čime je uvijek gubila na vjerodostojnosti. Što je najgore, svi porazi koje je pritom doživjela – jer je u političkoj igri ona uvijek gubitnik – nisu je naučili da se njezina politička uloga nije u tome da kroji društveni život pojedinog naroda ili zemlje, nego u proročkom zalaganju za siromašne i protivljenju prevladavajućem mišljenju, mentalitetu, u kojem su postulati ljudskih prava strani imperativima sistema svjetske trgovine. Jer, kako nastavlja Metz ovu svoju prethodnu misao:

»Na kraju krajeva, kraljevstvo Božje – koje naviješta Crkva – nije indiferentno prema cijenama na svjetskom tržištu.«⁴⁵

A isto tako, ono nije indiferentno ni prema postojanju dvostrukog ljudskog prava u svjetskoj politici, u kojem je nerazvijenim i siromašnim zemljama oduzeto pravo miješanja u politiku bogatih industrijaliziranih zemalja, ne uzimajući pritom u obzir mogućnost da bi upravo takve zemlje mogle imati pravo da preispitaju i samu suverenost bogatih zemalja.⁴⁶

U kontekstu govora o sprezi Crkve i države sagledajmo i primjer Crkve u Hrvatskoj i njezina odnosa sa strankom koja je u državi bila na vlasti u prvom desetljeću nakon njezina osamostaljenja. I ovdje je ona, vidljivo je, potpala pod utjecaj općehrvatskog mentaliteta koji i dan-danas vlada u svakodnevnom društvenom životu. Potpala je, naime, pod utjecaj jatačkog, rodijačkog i mjesnog – da ne kažemo što teže – načina ponašanja, u kojem se na prvom mjestu nalazila važnost jednake ideološke pripadnosti, opravdavajući njome suzdržanost i šutnju spram socijalnih grijeha radi višeg cilja. Šagi u tom kontekstu veli:

»Čak se i u crkvenom tisku mogao pročitati odgovor na prigovore zašto se o nekim očito kriminalnim i zlim pojavama ne izriče moralno-kritički sud – kako se zbog višeg cilja mora suzdržavati od kritike vlastite domovine, kada je ona u opasnosti.«⁴⁷

Potpadanje Crkve pod utjecaj politike, odnosno mentaliteta kojeg ona proizvodi, vidljiv je još iz mnoštva primjera. Ovdje naznačimo još samo jedan. Naime, ako se dotaknemo samo gradnje crkava u razdoblju od osamostaljenja Hrvatske pa naovamo, moramo se složiti sa Šagijevom prosudbom da se tako enormnom gradnjom religiozni simboli ispražnjavaju od svog mističnog značenja i pretvaraju u obične kulturne znakove.⁴⁸ Još kada se tome pridoda netransparentno financiranje od strane države ili nekih mecena kojim se želi zadobiti

⁴⁴ Usp. Johann Baptist METZ, *Politička teologija*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2004, 94-95.

⁴⁵ *Isto*, 208.

⁴⁶ Usp. *isto*, 207.

⁴⁷ Usp. Šagi, *Da sol ne obljutavi...*, 135.

⁴⁸ Usp. Bono Zvonimir ŠAGI, *Sa svjetiljkom vjere u društvenoj zbilji*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1999, 247.

naklonost Crkve – ili, štoviše, da ju se tako nepovratno veže za se, što bi onemogućilo bilo kakvu njezinu kritiku u budućnosti – pa i postojanje, utemeljena je sumnja da je na djelu bila mimozakonska sprega nekih političkih moćnika i spretnih crkvenih snalažljivaca.⁴⁹ Crkva, kako se čini, nije ostala imuna na pogodnosti koje joj je jamčilo potpadanje pod općeprihvaćeni mentalitet konkretiziran u povezanosti s tadašnjom vlasti. Sve to, s više štete negoli koristi.

Iz svega rečenog možemo zaključiti da se Crkva u proteklom razdoblju ponašala gotovo kao i ostali svijet. Mislimo, dakako, na njezina vodstva, no ne smije se zaboraviti da su u provedenoj privatizaciji većinom, zasigurno, sudjelovali i deklarirani kršćani katolici. Naravno, to ne znači da Crkva, svojom teologijom kao moralnim i društvenim korektivom, sada više nema pravo progovoriti o svim nedosljednostima koje pogađaju hrvatsko društvo i njegove siromahe. Zapravo, to joj omogućuje, ali i nalaže, ontološka njezina svetost kao i njeno proročko poslanje. Pravu vjerodostojnost ona će postići kad se vrati izvornom učenju koje je u potpunoj suprotnosti s ovakvim mentalitetom, a za koje se Crkva u cjelini odlučila prije više od pola stoljeća, na posljednjem koncilu, naravno uz neizostavno priznanje i vlastite krivice u onome za što je snosila odgovornost. Tek tada joj više ništa ne može stajati na putu da na proročki način u svijet opet unosi svjetlo Evandjelja.

Formalno odustajanje od tog mentaliteta – naznačili smo – u Crkvi se zbio na Drugom vatikanskom saboru. Tu se Crkva najprije odlučila oprostiti od vlastitog samoshvaćanja kao stvarnosti u kojoj se ponajprije ističe njezina institucionalnost slična državnoj. U skladu s tim, ni njezino dotadašnje poimanje vlasti koja se nalazi u rukama rimskog prvosvećenika od sada nema odlučujuću ulogu. Sada Crkva sebe doživljava kao *otajstvo* i *sakrament* spasenja, gdje se ona kao zajednica naroda Božjeg uprisutnjuje u povijesti i daje čovječanstvu na *služenje*.⁵⁰

Upravo na temelju tog služenja ona ima dužnost da i u praksi uprisutni odricanje od svakog oblika mentaliteta koji u sebi krije i podrazumijeva bilo kakav oblik konformizma, lagodnosti, potrošnje, trijumfalizma i vršenja vlasti kao vladanja. Crkva, dakle, mora – pozivajući se na duhovnu fundamentalnu odluku, na »Da« Božjoj volji – ostvarivati bratstvo i unutar sebe i sa svijetom izvan sebe, i to slijedeći Krista u malenima i siromašnima, koje on sam doživljava kao svoju braću.⁵¹ Zato je potrebno da i ona sama postane Crkvom siromaha. A ne može se pak zvati Crkvom siromaha ako su, primjerice, biskupi, oni koji joj stoje na čelu, bogati.⁵²

⁴⁹ Usp. *isto*, 246-247.

⁵⁰ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium – Svjetlo naroda. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21.XI.1964), u: *Dokumenti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 7. popr. i dop. izd. 2008, br. 1-13.

⁵¹ Usp. Joseph RATZINGER, *Kršćansko bratstvo*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2008, 33-34.

⁵² Usp. Frane FRANIĆ, *Crkva siromašnih, Crkva u svijetu*, 29 (1994) 4, 401-413, 402.

Crkva, dakle, kao zajednica, bratstvo i narod Božji u kojem vlada jednakost dostojanstva svakog djeteta Božjeg, ne može sebe više razumijevati kao isključivo hijerarhijsku stvarnost. Možemo konstatirati da ona to više niti ne ističe. Međutim, svakodnevna praksa upućuje nas na oprez i sumnjičavost. Klerikalizam ne jenjava onoliko koliko bi trebao. Zanemarujući temeljnu strukturu Pracrkve – koju su sačinjavali apostolski kolegij i sama zajednica, u čemu se zapravo očitovala kolegijalnost čitave Crkve, što je definitivno uključivalo i laike⁵³ – današnja crkvena institucija se ni u tom pogledu ne odmiče mnogo od hrvatskog mentaliteta, budući da se služi metodama partijsko-totalitarne države, u kojoj ne može u potpunosti doći do izražaja kršćaninova sloboda,⁵⁴ odnosno gdje do izražaja, kao što je to slučaj i u svijetu, dolaze oni podobni pojedinci koji su se dokazali kao provjereni kadar.

Demokratizacija Crkve – u okvirima u kojima ju je moguće provesti – postavlja se kao neumitna nužnost u današnjici. Ona bi trebala zaboravu pustiti sve ove metode i načine razmišljanja kojima se dosadašnja institucionalna Crkva služila: i u svome unutarnjem životu i u odnosu prema svijetu. Da konkretiziramo, pitanje demokracije u Crkvi na univerzalnom planu jest pitanje smanjenja i gubljenja moći te utjecaja Rimske kurije na Crkvu, isto kao što će to na partikularnom planu biti gubljenje moći koja je koncentrirana u rukama bilo biskupa bilo župnika. To bi se trebalo događati kroz uspostavu i djelovanje biskupijskih i župnih pastoralnih i ekonomskih vijeća koja neće biti izabrana po ključu podobnosti.

Međutim, ako promatramo svakodnevnicu u Hrvatskoj, čini nam se da ni te stvarnosti – u skladu s našim mentalitetom – nisu lišene fenomena podobnosti. Zato će župnik, koji se u župi ponaša kao »gazda«, oko sebe okupiti svoje istomišljenike da mu služe kao navijači i potvrđivači njegovih nakana, a ne kao suradnici, kreatori i animatori sveukupnog pastoralnog života zajednice.⁵⁵ Zapravo, možemo zaključiti da se *moć u Crkvi* postavlja kao temeljni problem,⁵⁶ čime se opet kršćanstvo profanizira, a time ide dalje putovima mentaliteta ovoga svijeta. Nasuprot tome, Krist je potresao temelje same hijerarhije, relativizirajući pritom i Zakon i Hram, a dajući u isto vrijeme prednost čovjekoljublju pred dogmatizmom, sakramentalizmom i formalizmom općenito.⁵⁷ U tom kontekstu, možemo reći da je metoda koju Crkva mora slijediti zacrtana već prije dvije tisuće godina. Ona je to napokon i shvatila posljednjim koncilom, kojim se vratila svojim svetopisamskim izvorima. Ostaje joj jedino da u svakodnevnom životu to što je shvatila otpočne i prakticirati.

⁵³ Usp. Hans KÜNG, *Izborena sloboda...*, 300.

⁵⁴ Usp. *isto*, 316.

⁵⁵ Usp. Bono Zvonimir ŠAGI, *Kršćanski laik u socijalističkom društvu*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1986, 17.

⁵⁶ Usp. Hans KÜNG, *Izborena sloboda...*, 412.

⁵⁷ Usp. Hans KÜNG, *Biti kršćanin*, prev. Blanka Will, Zagreb – Sarajevo, Konzor – Synopsis, 2002. (*Christ sein*, München, Piper Verlag, 1974) 339-340.

4. Kršćanstvo kao korektiv suvremenoga hrvatskog mentaliteta

Kršćanstvo, ono katoličke provenijencije, i Hrvatska bez sumnje imaju dugu zajedničku povijest. Kršćanstvo je, naime, sraslo s hrvatskom kulturom tako da se ponekad ne mogu jasno nazrijeti ni granice između onoga što je katoličko od onoga je hrvatsko.⁵⁸ Upravo zbog toga katoličko kršćanstvo u Hrvatskoj gotovo nikada i nije moglo postati pravi korektiv društva – što je svakako po svojoj naravi trebalo postati – nego se gotovo redovito ostvarivalo kroz instrumentalizaciju za narodni integritet. A upravo zbog toga je i još važnije uočiti da se, istodobno s ovim vremenom u kojem vlada banalnost, Crkvi ponovno pruža prilika i mogućnost da ostvari tu svoju zanemarenu ulogu korektiva, odnosno da svojom proročko-kritičkom funkcijom u hrvatsko društvo unese radost Božjeg spasenja.

Ona tu mora učiniti upravo zbog zahtjeva koji proistječe iz njezine sakramentalno-otajstvene strukture, naznačene na posljednjem koncilu, točnije u prvom poglavlju Dogmatske konstitucije o Crkvi *Lumen gentium*. Tim prvim poglavljem, koje nosi naslov *Misterij Crkve*, konstitucija postavlja temelje čitavog svog pogleda na Crkvu. Osnovica pak tog temelja jest pojam *misterij* (grč. *mysterion*, lat. *sacramentum*). Naime, već samom njegovom uporabom želi se konstatirati da je ona nadnaravna stvarnost, u čijem središtu stoji sam Krist. Pozivajući se na svetopisamske korijene ovoga pojma, konstitucija u vidu ima teološku impostaciju kako je misterij Bog sam, a onda i Crkva kao ostvarenje i očitovanje njegove volje o spasenju svih ljudi.⁵⁹ Drugim riječima, nju se u tom kontekstu promatra kao sredstvo putem kojega je Bog prisutan i putem kojega spašava svoj narod. Odnosno, promatra se Crkvu kao povijesno ostvarenje Božje volje da se svi ljudi spase.⁶⁰

Tu njezinu povijesnu dimenziju očituje i teološka slika *naroda Božjega*. Ovu također svetopisamsku ideju, izvorno vezanu za Stari zavjet, koncil je proširio i na stvarnost Crkve, videći upravo u njoj nastavak onoga izabranja iz Starog zavjeta, gdje Krist kao začetnik Novoga saveza po svojoj muci, smrti i uskrsnuću predstavlja isto ono prolijevanje krvi po kojem se u Starom zavjetu ustanovljuje savez s Jahvom. Nadalje, Kristovo pashalno djelo omogućuje slanje Duha Svetoga, koji tvori i sjedinjuje Crkvu međusobno i s Kristom. Zato do tog sjedinjenja ne može doći mimo sakramenata – napose bez krštenja i euharistije⁶¹ – i ostvarenja njihova egzistencijalnog karaktera, koji je za kršćanina jedna neupitna stvarnost. Euharistija je najeksplicitniji primjer toga. Ona svoje dovršenje nema u samome obredu, nego u postizanju očovječenja u svakodnevnom životu. Da bi u potpunosti ostvarila svoju ulogu ona mora, dakle, biti življena i uprisutnjena

⁵⁸ Usp. Špiro MARASOVIĆ, *Demos ante portas*, Split, Crkva u svijetu, 2002, 202-207.

⁵⁹ Usp. Mato ZOVKIĆ, *Crkva kao narod Božji*, Kršćanska sadašnjost, Zageb, 1976., 47.

⁶⁰ Usp. *Isto*, 53.

⁶¹ Usp. *LG*, 7.

u svakom čovjekovu odnosu. Jednom riječju, mora postati *kulturom življenja*.⁶² Zaključno možemo reći: da bi Crkva uistinu bila sakrament, ona, kako vidimo, mora konkretizirati i egzistencijalni karakter svoje sakramentalnosti.

Taj biblijsko-teološko-egzistencijalni način razumijevanja Crkve kao sakramenta, proizašao iz eklezijalnog zaokreta posljednjeg koncila, može biti prikazan i putem fenomenološkog pristupa simbolu, budući da je sam sakrament u stvarnosti simbol,⁶³ te se tako i ponaša. To nam posebice omogućuje i dogmatsko viđenje Crkve kao *temeljnog sakramenta*, koje bitno pretpostavlja fenomenološki pristup simbolu, budući da najprije Krista gleda kao vidljivo uprisutnjenje Boga u ljudskoj povijesti – dakle, kao simbol za Boga koji na materijalan način u sebi skriva onoga Nevidljivog – a zatim i Crkvu promatra kao vidljivu stvarnost koja nastavlja njegovo djelo.⁶⁴

Da bismo ispravno razumjeli što se ovdje želi naglasiti, ne smijemo nikako zaboraviti da je simbol je uvijek neka osjetilno-iskustvena stvarnost koja u sebi utjelovljuje ono što nadilazi našu prostorno-vremensku dimenziju.⁶⁵ No da bi to mogao uprisutniti, on mora biti jasan i razumljiv.⁶⁶ Neka riječ, primjerice, ili ge-

⁶² Usp. Jadranka GARMAZ – Martina KRAML, *Živjeti od euharistije*, Glas koncila, Zagreb, 2010., 7.

⁶³ Podruštvoavljenjem simboličkog čina kao čina zajednice sam simbolični čin dobiva oznaku sakramentalnosti (usp. Mateljan, *Otajstvo susreta...*, 68).

⁶⁴ Usp. *isto*, 64. Crkva za Mateljana ima pravo na sebe primijeniti kategoriju *sakramenta* tek ako nastavlja Kristovo djelo spasenja u povijesti, što je moguće ostvariti jedino pod tri uvjeta: ako je u Crkvi Krist doista prisutan i djelatan; ako su u/po Crkvi i sada djelatni učinci njegova otkupiteljskog djela; i ako uključenjem u Crkvu postizemo objektivno i subjektivno dioništvo na njegovu životu.

⁶⁵ Na teološkom području simbolima se posebno bavio P. Tillich. On u svojoj *teologiji kulture* polazi upravo od činjenice da su svi iskazi o Bogu nužno simbolični, a da ti simboli ujedno sudjeluju u stvarnosti onoga što simboliziraju (usp. Adel Th. KHOURY, *Leksikon temeljnih religijskih pojmova*, Zagreb, Prometej, 2005, 73). Upravo ovim potonjim iskazom Tillich potvrđuje i našu gornju tezu o simboličkom utjelovljivanju onoga što nadilazi našu prostorno-vremensku dimenziju. Teorijom simbola bavili su se autori različitih misaonih provenijencija. Među njima izdvajamo samo neke: F. de Saussure, E. Cassirer, S. Freud, C. G. Jung, J. Lacan, T. Todorov. Ovdje ćemo se posebno zadržati na Cassireru i njegovoj filozofiji ljudske kulture, u kojoj simbole promatra kao sustav koji čovjeku omogućuje stvaranje neke nove dimenzije realnosti, prilagođavajući ga time njegovoj okolini, a u sebi uključuje dijelove poput jezika, mita, umjetnosti i religije. Sve to ide u korist njegovoj tezi da je čovjek prvotno *animal symbolicum*, te da njegovi simboli, koji su bitno različiti od znaka, u sebi sadržavaju načelo univerzalne primjenjivosti sa značajkom o posjedovanju bitne mnogostrukosti (usp. Ernst CASSIRER, *Ogledi o čovjeku. Uvod u filozofiju ljudske kulture*, Zagreb, Naprijed, 1978, 42-56). Neka ovdje još bude kratko spomenuto i Jungovog poimanja simbola. Jung razlikuje prirodne i kulturne simbole. Za ovo razmatranje veću važnost imaju ovi drugi, jer oni nalaze svoju upotrebu u mnogim religijama i koriste se za izražavanje »vječnih istina« (usp. Carl G. JUNG, *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb, Mladost, 1987, 93).

⁶⁶ Usp. Gustavo GUTIERREZ, *Teologija oslobođenja*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1989, 288. Drugim riječima, da bi nekome mogli iskazati poštovanje stiskom ruke, onda i mi i onaj kojemu želimo stisnuti ruku moramo znati što taj stisak ruke označava, odnosno što on uprisutnjuje. Naš unutarnji stav poštivanja te osobe. U protivnom, ako ne bismo poznavali značenje tog simbola, onda bi tu bilo riječi o nekoj radnji koja u sebi nema smisla. Jer samo stiskanje ruku po sebi ne znači ništa. Tek kada mu se prida značenje poštovanja on postaje simbol.

sta mora biti poznata i meni i onome komu je ja upućujem da bi naša zajednička komunikacija, to jest naš odnos, bio moguć. U protivnom, zbog nepoznavanja ili izvrtanja značenja, često može doći, a i dolazi, do golemih zabuna. Simbol, a time i sakrament, uz spomenutu značajku ima još jednu bitnu označnicu. On ne postoji radi sebe, nego radi stvarnosti koju sobom želi materijalizirati, tako da je njegova temeljna uloga skretanje pažnje sa sebe na stvarnost koju simbolizira, odnosno uprisutnjuje.⁶⁷ Pravi smisao i prava vrijednost nalaze se, dakle, u stvarnosti na koju se upućuje, a ne u simbolu samome.

Preslikavajući sve dosad rečeno o simbolu na stvarnost Crkve uviđamo činjenicu po kojoj je Crkva jedna vidljiva, opipljiva i materijalna stvarnost, konkretna i povijesna zajednica, koja upućuje na nešto, ili bolje reći na nekoga, što izmiče osjetilnosti, a što na najjasniji način postaje iskustveno tek po djelovanju nje same. Riječ je, naravno, o Bogu. Druga postavka je glasila da je nužno poznavati značenje simbola kako bi nam on uprisutnio ono na što nas upućuje. Moramo, dakle, poznavati značenje same Crkve i znati što nam ona predstavlja. Moramo poznavati način njezina simboliziranja samoga Trojedinog Boga. I konačno, prava se vrijednost simbola nalazi u simboliziranoj stvarnosti, a ne u simbolu samome. Preneseno na Crkvu, to znači da je prava i konačna vrijednost Crkve Trojedini Bog sam, a da je Crkva uvijek samo njemu u službi. On je u stvari konačan cilj Crkve. Konačan cilj Crkve je spasenje svijeta po njegovu jedinom Spasitelju, Kristu.

Spasenje za Sveto pismo, a time i za kršćanstvo, nije neka spiritualistički shvaćena stvarnost. Ono započinje upravo ovdje u povijesti, a tek svoj vrhunac doživljava u eshatonu. Zato teologija oslobođenja dobro uviđa da spasenje u sebi podrazumijeva i društveno oslobođenje, oslobođenje čovjeka pojedinca u svim njegovim dimenzijama, i oslobođenje čovjeka od samoga grijeha. Njegova punina pak ostvaruje se u zajedništvu s Bogom i drugim ljudima.⁶⁸ U tom kontekstu je važno naglasiti da Crkva u pristupu suvremenom mentalitetu nikako ne smije zaboraviti političku dimenziju spasenja. Ne političku u smislu konstatinovski shvaćene Crkve, gdje se njezino poslanje banalizira pokušajem ideološkog uvođenja vlastitih normi u društvo kojima će krojiti život dotičnog društva. Nego, naprotiv, političku dimenziju spasenja shvaćenu na način kako je shvaća i samo Sveto pismo, gdje se, primjerice, egzodus iz Egipta promatra upravo kao političko spasenje koje ima reperkusije već za sadašnjost, u kojem potlačeni narod više nikada neće svojim radom akumulirati kapital nekoj trećoj

⁶⁷ Usp. Miroslav VOLE, Crkva kao proročka zajednica i znak nade (II), *Crkva u svijetu*, 26 (1991) 2-3, 103-118, 108. U skladu s prethodnom bilješkom, možemo reći da je prava vrijednost naše poštovanje dotične osobe, a ne sam stisak ruke. Iako konkretnog poštovanja ne bi bilo da ga se ne uprisutni tiskom ruke. A ne bi ga bilo, jer bez stiska, ili pak nekog drugog simbola poštovanja, osoba ne bi mogla znati što se krije u nutrini druge osobe. Odnosno, da druga osoba gaji poštovanje prema njemu.

⁶⁸ Usp. Gutierrez, *nav. dj.*, 45-46.

osobi, pa makar ona bila i egipatski faraon. Od sada će pak taj narod sam uživati plodove svoga rada u slobodnoj i Obećanoj zemlji.⁶⁹

Upravo bi i Crkva u Hrvatskoj trebala na ovakav način pristupiti društvu. Ne kao ona koja ga paternalistički i indoktrinalno želi mijenjati prema svojoj mentalnoj matrici, nego upravo kao oslobodilačka snaga koja u prvom redu pred sobom vidi siromahe i njima služi. Na takav način će zasigurno pokazati da nijedan od ona tri mentaliteta nikako nisu u skladu s njezinim poslanjem i da kršćanin nikada ne može pronaći načina da poveže te otuđujuće stvarnosti sa svojim kršćanstvom.

Isto tako, ne smijemo zaboraviti da Crkvi nije dužnost donositi bogatstvo siromasima. Uostalom, to nije činilo ni samo Evanđelje. Ono naprotiv siromahu donosi *novo dostojanstvo*.⁷⁰ Tako će se i Crkva, po njegovu primjeru, opredijeliti za stranu siromašnih i za stranu njihova dostojanstva. Upravo zato, dakle, što je i sam njezin Gospodin izabrao tu stranu. A ona je tu, vidjeli smo kod govora o svrsi simbola, radi njegove stvari, ne svoje. Zbog toga Moltmann i može reći da se evangelizacija i oslobođenje međusobno nadopunjuju, odnosno da je božansko poslanje Crkve u tome da potlačenima donese slobodu, poniženima dostojanstvo, obespravljenima pravo, u prvom redu unutar vlastitih redova. Dakle, Crkva će biti zajednica koja evangelizira i oslobađa, jer u suprotnom neće biti niti Kristova, a niti Crkva uopće.⁷¹

Kršćanstvo se, dakle, mora osloboditi svih pogubnih mentaliteta unutar kojih živi i kojima je inficirano. U hrvatskom kontekstu to bi značilo da Crkva nužno mora najprije dešifrirati sva korupcijska događanja koncipirana po mafijaškom ključu, u kojem se pogoduje rodbini, političkim istomišljenicima, zemljacima i onima kojima se duguju bilo kakve usluge. Crkva se više ne može pojavljivati samo na slavljenim naroda, dopuštajući politici da na podmukao ulizivački način zadobiva njezine simpatije koje će samo pragmatički iskoristiti u pogodnom trenutku. Ona mora ući u okvir onoga što Metz zove »opasnim sjećanjem«. Mora, naime, riskirati čak i svoj ugled da bi ostala uz onoga koji nečužan pati. A upravo to *riskiranje* garantira da se nalazi na pravom putu *solidarnosti*.⁷²

Mi, naprotiv, još nismo ni u jednom od javnih medija koji su izvještavali o štrajkovima posljednjih godina u Hrvatskoj, vidjeli nijednog klerika u kolaru koji svjedoči da on, a s njime i čitava Crkva, stoji uz svoje vjernike izrabljene od strane onih koji imaju gotovo bezgraničnu vlast nad njima,⁷³ a koju im je

⁶⁹ Usp. *isto*, 184-187.

⁷⁰ Usp. Jürgen MOLTSMANN, Najprije Kraljevstvo Božje, *Crkva u svijetu*, 25 (1990) 3, 219-230, 225.

⁷¹ Usp. *isto*, 230.

⁷² Usp. Špiro MARASOVIĆ, *Kršćanska društvena svijest*, Split, Crkva u svijetu, 2010, 222. Riskiranje se za Marasovića pokazuje kao jedan od temeljnih elemenata definicije solidarnosti.

⁷³ Štoviše, Crkva nije započela ni s još manje riskantnim aktivnostima. Ančić, primjerice, lijepo naglašava da je do sada izostala značajnija kršćanska osjetljivost za novu kategoriju siromaštva,

pak omogućilo hrvatsko politikanstvo. Štoviše, nismo vidjeli ni laika koji bi, pozivajući se na svoje kršćanstvo, stao u obranu svoje braće u nevolji. Nismo vidjeli javni istup niti jednog župnika kada su, primjerice, radnice Uzora prolazile svoje najteže dane. A te radnice zasigurno, barem teritorijalno, pripadaju u neku župu. Ista je stvar sa župnicima radnika Diokija, Jadrankamena i drugih poduzeća koja su možda mjesta najcrnjeg scenarija eksploatacije u Hrvatskoj.⁷⁴ No, zato smo često mogli vidjeti mnoštvo klerika i laika na raznim proslavama, feštama, danima općina i na svim onim mjestima koja slave homogenizaciju društva i na snažniji i nekritičan način uprisutnjuju mitološko promatranje vlastite povijesti, ali i sadašnjosti. Crkva se, dakle, ipak mora manje pojavljivati na zajedničkim slavljinama, a više na mjestima koja fenomenološki uprisutnjuju nesigurnost, patnju i očaj.

Isto tako, kršćanstvo i Crkva moraju rehabilitirati vrijednost demokracije i njezinih temeljnih načela koja su se banalnošću našega mentaliteta poprilično izgubila. Ili bolje reći, nikada se nisu ni dostigla. Crkva već sama u sebi mora odustati od svakog prakticiranja i podržavanja podobnosti. I u njoj zasigurno postoje oni privilegirani koji su u svemu »jednakiji« od drugih. Oni kojima se uvijek nađe mjesto za vlastita ostvarenja, a sve pod izlikom rada za širenje slave Božje i kršćanskih načela u svijetu. Trebali bismo imati na umu da Bogu za širenje njegove slave nisu pretjerano potrebne njihove napuhane ličnosti. Isto tako, kršćanstvo mora razotkriti i sve podobnosti unutar društva.

A barem u Hrvatskoj nije teško naići na takve stvarnosti. No, nismo nikada čuli da se ijedan biskup osvrnuo na, primjerice, kadroviranje koje se neprestano provodi po partijskom ključu posljednjih dvadesetak godina. Nismo čuli da se ijednog političara prozvalo zbog javne sablazni koju izaziva on ili tko iz njegove klike na bilo kojem aspektu ljudskog života. Nismo čuli da se ogradilo od onih ideologiziranih nazovikršćana u politici, koji podižući razne spomenike Kristu, misle da se nalaze na putu spasenja. Štoviše, takve se redovito vidi u prvim redovima crkava ili procesija kako – kao »pravi« vođe naroda – primjerom pokazuju svojim podanicima što im je činiti. Takvima, ne samo da se prešutno odobrava njihovo ponašanje, nego ih se često nakon liturgijskih slavlja može

misleći pritom na radnike kojima se oduzimaju prava i socijalna i gospodarska sigurnost. U tom kontekstu on nastavlja: »Zašto Crkva, primjerice, još nije započela dijalog s radništvom i sa sindikatima? Što je s udrugama kršćanskih gospodarstvenika? Zašto biskupi ne angažiraju stručnjake kao savjetnike da ih uvedu u problematiku tranzicijskog gospodarstva kako bi o tome mogli kompetentnije i konkretnije progovoriti? Ne bi li pojedine laičke strukovne udruge mogle kritički pratiti donošenje i promjenu zakona za socijalno i gospodarsko područje procjenjujući ih kako potiču i omogućuju istinski razvoj pojedinca i društva?« (Nediljko Ante ANČIĆ, *Na koncilskom putu*, Split, Crkva u svijetu, 2003, 98).

⁷⁴ Najnoviji primjer je onaj iz Brodosplita gdje vlasnik želi zaposliti novu radnu snagu uvezenu iz stranih zemalja, naravno onih s lošijim ekonomskim stanjem, a sve nakon što je iz brodogradilišta otpustio tobožnji višak domaće radne snage [usp. Denis KRNIĆ, *Ništa od furešta u Škveru*, (3.11.2013) <http://slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/226380/Default.aspx> (9.11.2014)].

zateći i kod kleričkog stola u svečanim blagovaonicama, dok siromašnom puku »kršćanskog proletarijata« ostaje jedino utjeha da je Jahve ipak uvijek na strani onoga koji je zgrbljen pod teretom silnika i bogataša.

Zaključak

Kada bismo se na koncu upitali što to stvarno iskazuje suvremeni hrvatski mentalitet, iz dosadašnjeg izlaganja bi se mogao steći dojam da iz njega mogu proizaći jedino zlo i grijeh. To je ipak odveć pesimističan i ne posve točan dojam. Niti je svijet u potpunosti pokvaren, niti se u hrvatskom mentalitetu očituju isključivo negativne silnice,⁷⁵ premda smo se na takvima najviše zadržavali. Suvremeni svijet ipak ima i nudi također i pozitivna usmjerenja, hrvatsko društvo isto tako, a posebice Crkva koja u svojoj skrovitosti zna kako uprisutniti Božju ljubav u svijetu. Unatoč grešnosti njezinih članova, Crkva kao zajednica Isusovih učenika dužna je čistiti sve mentalitete od njihovih banalnosti te stvarati novu kolektivnu svijest u kojoj će do izražaja doći čvrsto povjerenje u Božje spasiteljsko djelo. Ponoviti valja: najprije u sebi vlastitim obraćenjem.

⁷⁵ Tako, primjerice, Ančić navodi da su istraživanja pokazala kako među hrvatskim katolicima ima puno više spremnosti na solidarnost nego što Caritas i druge ustanove organizirano uspijevaju usmjeriti prema potrebitima (usp. Ančić, *Na koncilskom putu...*, 98).

Jure Perišić

Theological Qualification and Critique of Contemporary Croatian Mentality

Summary

The theme of this paper is theological evaluation of contemporary Croatian mentality, which can be understood by talking about some of the most striking manifestations in Croatian society. To make foundation for that qualification, we must put it in a broader context. So primarily is explored the definition of mentality and its features in postmodern world. This mentality is defined as a narrow worldview and the rest of the failed ideology, whose ultimate product is the indifference and the meaninglessness, which is realised as a political mentality, consumerism and technicistic mentality. Paper then presents some basic characteristics of Croatian mentality, such as crony capitalism, insisting on kinship, community and political ties, not forgetting to indicate important features of mentality in Croatian Church either. Particularly important is the fact that these characteristics can be found in historical phenomena of hajduk and jatak (brigands and accomplice). Precisely the way of realization their relationship will form the basic paradigm of most current relations in Croatian society. The last chapter deals with critique of presented phenomena in our society, where some guidelines will be presented that can help in the transformation of this reality. Based on the Council's undrestanding of the Church, and theologies resulting from such news – those political in the first place – this paper indicates a necessity of abandoning adjustments that mentality, and uncompromisingly adherence to Gospel, which in this case primarily insists on the realization of the Christians prophetic mission in the world, as well as his service to mankind. It can be, therefore, concluded that the aim of this paper is analysis of contemporary Croatian mentality, as well as in pointing out the essential incompatibility of such a mentality with Christian calling and what it implies. For that to come Author used series of texts of contemporary Christian authors such as Guttierrez, Volf, Marasović, Moltmann, Ančić, Bono Z. Šagi, Küng, Franić, Metz etc., and through them analyzed and evaluated the subject of his observation. Consequently, one of his most important results is postulat that Christianity must become the corrective of society which is constructed in such a mentality, as soon as possible.

Key words: mentality, materialism, crony capitalism, sacramental essence of the Church, power and authority in the society and in the Church.

(*na engl. prev. Jure Perišić*)